

Trender i økologisk landbruk

Hilde Bjørkhaug

Notat 4/09 ISSN 1503-2027

INNHold

INTRODUKSJON	3
BAKGRUNN	4
Økologisk landbruk og bøndene	5
METODE	7
ANALYSER	7
Økologisk produksjon 2002-2008	7
Særtrekk ved økobønder	9
Særtrekk ved økologisk produksjon	11
Oppfatninger om økonomien i landbruket	16
Sosiale aspekter: motivasjon, holdninger og trivsel	18
Trivsel og levekår	20
Oppfatninger om landbruk, miljø og dyrehold	22
DISKUSJON	24
Bidrar økologisk landbruk med noe annet enn landbruk som ikke drives økologisk?	25
REFERANSER	27

Tabell 1. Andel bønder som drev konvensjonelt, økologisk eller begge deler/var under omlegging til økologisk i 2002, 2004, 2006 og 2008. Prosent.....	8
Tabell 2. Planer om omlegging av drift helt eller delvis til økologisk i 2002, 2004, 2006 og 2008. Prosent.....	8
Tabell 3. Andel kvinner og menn. Prosent.....	9
Tabell 4. Alder. Gjennomsnitt.....	9
Tabell 5. Høyeste fullførte utdanning. Prosent	10
Tabell 6. Oppvekststed. Prosent.....	10
Tabell 7. Odelsrett til bruket. Prosent.	11
Tabell 8. Hovedproduksjon. Prosent.....	12
Tabell 9. Andel dyrka areal, eid og drevet. Gjennomsnitt.	12
Tabell 10. Annen produksjon i tilknytning til bruket. Prosent.....	13
Tabell 11. Betydning av inntekt fra annen næringsvirksomhet med utgangspunkt i brukets ressurser. Prosent.....	14
Tabell 12. Ulike forhold av betydning for å starte med ny næringsvirksomhet (Svært stor betydning 1, til 5 ingen betydning). Gjennomsnitt.	15
Tabell 13. Andel husholdningsinntekt som kommer fra gården.	16
Tabell 14. Hvordan endret den økonomiske utviklingen seg på gårdsbruket de siste fem årene? Etter driftsform. Prosent.	16
Tabell 15. Hvordan tror du den økonomiske utviklingen vil endre seg de neste fem årene? Prosent.....	17
Tabell 16. Sannsynlige utviklingstrekk på bruket neste fem år. Prosent.	18
Tabell 17. Motivasjon for å drive med landbruk (1 stor betydning, til 4 ingen betydning). Gjennomsnitt.....	19
Tabell 18. Yrkesidentitet. Prosent.....	20
Tabell 19. Oppfatninger om lokalsamfunnet der man bor. Fra 1 helt uenig til 5 helt enig. Gjennomsnitt.....	21
Tabell 20. Oppfatninger om økologisk landbruk, miljø og dyrehold (1 helt uenig til 5 helt enig). Gjennomsnitt.....	23

Introduksjon

Bidrar økologisk landbruk med noe annet enn landbruk som ikke drives økologisk? I dette notatet analyseres data fra norske gårdsbruk og bønder som driver økologisk, helt eller delvis og fra gårder som ikke drives økologisk. Analysene viser ulike aspekter ved gården og dens produksjon og på bonden som driver den, både organisering av produksjonen på gården: hovedproduksjon og eventuelle tilleggsnæringer og sosiale aspekter som bakgrunn, motivasjon, holdninger og trivsel.

Analysene er en del av prosjektet ”Samfunnseffekter av økologisk landbruk”¹, hvor hovedmålet er å generere ny innsikt og kunnskap om samfunnseffekter av økologisk jordbruk i Norge. Vi ønsker å belyse spørsmål som:

- Produserer økologisk jordbruk mer samfunns- og miljøgoder enn det konvensjonelle?
- Hvordan er de potensielle samfunnsgodebidragene ved økologisk drift knyttet til miljøforhold (biologisk mangfold, kulturlandskapet, forurensing, ressursbruk), helse og mattrygghet, dyrevelferd, bygdeutvikling, osv.? Er det forskjeller i bidrag mellom områder og driftsgreiner?
- Hvilke samfunns- og miljøgoder fra økologisk drift blir av ulike interessenter og beslutningstakere vurdert som viktige?
- Hva kan ny kunnskap om samfunnseffekter ved økologisk drift bety for utforming av virkemidler og utviklingstiltak innen økologisk jordbruk?

Dette notatet handler om norske gårdsbruk og bøndene som driver dem. Diskusjonene knyttes i hovedsak opp mot spørsmål om potensielle samfunnsbidrag fra økologisk landbruk og hvordan ulike grupper av bønder vurderer disse.

¹ Socio-economic and environmental impacts of organic farming. Prosjektet ledes av Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF). Norges forskningsråd har finansiert prosjektet (prosjektnummer 176800) sammen med Forskningsmidler over jordbruksavtalen, Fylkesmannen i Sør-Trøndelag og Oikos. Prosjektet er et samarbeid mellom NILF, Bioforsk Økologisk, Bioforsk Øst, Norsk senter for bygdeforskning, University of Vermont og Danmarks Jordbruksforskning.

Bakgrunn

Skal landbruket bidra med noe ut over produksjon av mat og fiber? Den norske landbrukspolitikken har lenge fokusert på at landbruket også produserer fellesgoder som kulturlandskap, levende bygder og sysselsetting i distrikts-Norge og at det ivaretar matsikkerhet. Nasjonal matproduksjon som ivaretar matsikkerheten er også et av kjerneelementene i Landbruk og matdepartementets sin klimamelding for landbruket (Landbruks og matdepartementet 2009a).

Støtten til økologisk landbruk begrunnes med at økologisk landbruk ”har, og skal ha, en spydspissfunksjon i miljørettingen av landbruket” (Landbruks og matdepartementet 2009b). Dette innebærer et spesielt ansvar for å utvikle metoder for landbruksproduksjon som ikke er til skade for natur eller miljø i tillegg til å redusere klimabelastningene fra landbruket (Landbruks og matdepartementet 2009b). At økologisk mat kan gi bedre helseeffekter har vært mindre fremtredende som argument for offentlig støtte til økologisk i den grad det ikke har vært funnet grunnlag for å si at ikke-økologisk mat som tilbys på det norske markedet er skadelig i seg selv.

I de senere årene har det blitt større etterspørsel etter dokumentasjon på samfunnseffekter av økologisk landbruk, eller at økologisk landbruk kan bidra positivt til (utvikling av) bygdesamfunnene. Dette kommer parallelt med økt fokus på utvikling og omsetting av lokal mat. ”Lokal mat” responderer både på behovet for å redusere transport av mat, men ses også som et forsøk på å styrke kontakten og tradisjonene mellom landbruket og lokalsamfunnet (Lobley et. al 2009).

Økologisk landbruk fikk i 1991 en egen tilskuddsordning for jordbruksareal som ble drevet eller var under omlegging til økologisk. Deleget fra Landbruks- og matdepartementet har Debio fått kontroll- og godkjenningsmyndighet for all økologisk produksjon og foredling i Norge. Målsetningen til regjeringen Stoltenberg er per 2009: «... at 15 prosent av matproduksjonen og matforbruket i 2015 skal være økologisk». I januar i 2009 ble det lansert en egen handlingsplan for å nå dette målet (Landbruks og matdepartementet 2009b).

Statistikk fra 2009 viser at 273 nye produsenter meldte seg inn i Debios kontrollordning for økologisk landbruk. Det totale antallet er etter det, 2863 bønder som driver økologisk i Norge

(Debio 2009). I 2008 utgjorde økologisk dyrket areal 3,9 prosent av det totale jordbruksarealet (Statens landbruksforvaltning 2009). At norsk landbruk oppleves som ”økologisk nok” er fremdeles en barriere for økt produksjon og forbruk av økologisk mat i Norge (Storstad 2006, 2007).

Økologisk landbruk og bøndene

Tidligere forskning på økologisk landbruk og bønder har påvist forskjeller mellom bønder som driver økologisk og bønder som ikke driver økologisk. Skillet har spesielt vært knyttet til indikatorer som omhandler holdninger og motiver (Bjørkhaug og Flø 1999, Bjørkhaug 2001, Storstad og Bjørkhaug 2003, Storstad 2006). En av de viktigste forskjellene mellom økobønder og andre bønder har vært *motivasjonen* for å drive jordbruk. De økologiske produsentene har vært funnet å i større grad opptatt av natur og miljøvern, og at de er i større grad drevet av et ønske om å produsere ”sunn” og ”frisk” mat og å produsere maten på en ”naturlig” måte, mens konvensjonelle produsenter oftere vektla at gården skulle gi økonomisk profitt, samtidig som flere driver gården fordi det var forventet av dem. Dette har vært knyttet til at flere av de konvensjonelle bøndene driver den gården de har vokst opp på, mens økobønder oftere er innflyttere. Dette mønsteret finnes også i internasjonal litteratur (f. eks Rigby et. al 2001, Lobley et. al 2009). Tilsvarende er det funnet, både i Norge (Bjørkhaug op.cit., Storstad 2006) og i internasjonalt (Rigby og Lobley op.cit.) at økobønder i snitt er noe yngre og har høyere utdanning enn gruppen bønder som ikke driver økologisk. Det har også vært en høyere andel kvinnebønder i økogruppen (Bjørkhaug 2006). I senere analyser synes det som at kjønnsforskjellene har flatet ut i gruppen bønder som er motivert til å legge om til økologisk (Storstad 2006).

I følge Storstad (2006) har bønder som driver økologisk svakere identitet som bonde. Dette kan ha sammenheng med det er flere nye bønder blant økobøndene. At økobønder oftere er tilflyttere kan også medføre at de har svakere sosial forankring i lokalsamfunnet. En måte å få knytte kontakter i lokalsamfunnet er gjennom korte verdikjeder for mat, det vil si å selge produktene lokalt (Seyfang 2006). I Norge driver halvparten av småskala lokalprodusenter av mat økologisk (Magnus og Kvam 2009). Hvilken betydning økologisk har for verdiskapingen blant disse produsentene er ennå ikke utforsket. Den store interessen for lokal foredling og salg blant økoprodusenter reflekterer muligens både det at økobønder har vært frustrert over

manglende interesse eller kapasitet for å håndtere økologisk mat i foredlingsleddet (Bjørkhaug 2001, Brendehaug og Groven 2000) og bøndenes interesse for at det økologiske produktet skal nå forbrukeren som økologisk (Bjørkhaug og Flø 1999).

I en analyse av tilbyderne på Bondens Marked ble det funnet at 20 prosent solgte økologiske produkt (Flaten et al. 2007). I denne gruppen var det også en høy andel kvinner (50%) og tre av fire var vokst opp på gård. Dette er en høyere andel enn hva som er funnet i gruppen økobønder, og er en indikasjon på at Bondens Marked i større grad benyttes av det ”tradisjonelle” landbrukssegmentet. I Flaten et. al. (op.cit.) sine analyser ble det også avdekket at de som solgte økologiske varer hadde en lavere omsetning enn andre, samt var mindre tilfreds med lønnsomheten ved å selge gjennom Bondens Market. I følge Flaten et. al. (op.cit.) kan dette også ha sammenheng med type produkter som ble tilbudt fra økologiske produsenter. Mens fiske- og honningprodukter hadde størst lønnsomhet, var det lavere lønnsomhet i uforedla varer som grønt og bakerivarer som oftere ble tilbudt som økologiske.

I et større engelsk prosjekt om betydningen av økologisk landbruk for bygdeøkonomien (Lobley et. al. 2005, 2009) ble det ikke funnet store forskjeller mellom økologiske og ikke-økologisk bruk i forhold til økonomisk gevinst for bygdesamfunnene. For gårdbrukeren ga generelt direktesalg av varer bedre inntjening enn andre omsetningsformer, og aller best ved salg av økologiske varer. Det var imidlertid forskjellene mellom bøndene som ble fremhevet som mest interessant i bygdeutviklingssammenheng. I følge Lobley et. al. (2009) kan økobøndene bringe med ny kompetanse og ideer til bygdesamfunnene og de starter oftere med flere produksjoner og aktiviteter på og i tilknytning til gårdene. Gjennom dette viser økobønder at det er mulig å bygge seg et leverbrød basert på alternativ matproduksjon, noe som kan virke oppmuntrende på andre som er interessert i starte opp, eller gjennom kunnskapsoverføring til lokale fagfeller som følge av nye aktiviteter (Lobley et. al., op.cit.)

De følgende analysene vil vise utviklingen i andelen økologiske bruk fra 2002-2008. Analysene viser videre kjennetegn ved dagens økobønder i forhold til de som ikke driver økologisk, særtrekk ved produksjonen, holdninger, motiv og forventninger til landbruket fremover.

Metode

Analysene i dette notatet baserer seg på Norsk senter for bygdeforsknings data "Trender i Norsk landbruk" (Trendundersøkelsen). Dette er en spørreundersøkelse blant norske gårdbrukere. Formålet med undersøkelsene er å bidra med kunnskap om de sosiokulturelle aspektene ved norsk landbruk. Siden undersøkelsen også kartlegger de produksjonsmessige sidene ved brukene, gir data muligheter for kunnskap i en kombinasjon av strukturelle og sosiale variabler (Vik 2008). Undersøkelsen har blitt gjennomført annethvert år siden 2002.

Populasjonen for undersøkelsen er norske gårdbrukere, der gårdbrukeren er definert som hovedbruker på gårdsbruk med et dyrket areal på minst 5 dekar. Data er analysert med hensikt å vurdere representativitet i forhold til populasjonen. Det er ikke funnet betydelige avvik mellom sammensetning av bønder som deltok i Trendundersøkelsen og den norske bondebefolkningen for øvrig (Vik op.cit.). Utvalgene i Trendundersøkelsene 2002, 2004, 2006 og 2008 er også funnet å være direkte sammenlignbare.

Analysene i dette notatet viser noen trender over tid fra 2002 til 2008, mens hoveddelen av analysene hentes fra datasettet Trender i norsk landbruk 2008. Metoden er kvantitative analyser for å fremskaffe andeler og statistiske sammenhenger mellom de variablene som undersøkes.

Analyser

Økologisk produksjon 2002-2008

I første del av analysen viser vi utviklingen i økologiske bruk i perioden 2002 til 2008. Fra den store vekstperioden på 1990-tallet (19 Debio-godkjente bruk i 1986 til 1700 i 1999) har veksten utover 2000-tallet vært noe mer moderat med 1000 bruk. Frafallet har også vært betydelig, med seks prosent som gikk ut av Debio-ordningen årlig bare mellom 2004 og 2007 (Løes et. al. 2008).

Tabell 1 nedenfor viser andelen bønder som drev økologisk, begge deler eller var under omlegging og som ikke drev økologisk (konvensjonelt) i henholdsvis 2002, 2004, 2006 og 2008.

Tabell 1. Andel bønder som drev konvensjonelt, økologisk eller begge deler/var under omlegging til økologisk i 2002, 2004, 2006 og 2008. Prosent.

	År				
	2002	2004	2006	2008	Total
Konvensjonell	93.3	94.3	94.5	92.9	94.0
Økologisk (Inkludert i Debio-ordningen)	2.7	3.2	3.5	5.0	3.6
Begge deler/under omlegging	3.0	2.4	2.0	2.1	2.4
Totalt	100	100	100	100	100
	1629	1676	1619	1566	6490

Pearson Chi-Square 17.262, df 6, p. 008

Tabell 1 viser at andelene som driver økologisk har steget noe i perioden som måles. Størst økning har det vært ved siste måling, i 2008, hvor andelen som driver hele produksjonen økologisk er på fem prosent og andelen som driver noe økologisk eller er under omlegging er i overkant av to prosent.

Tabell 2. Planer om omlegging av drift helt eller delvis til økologisk i 2002, 2004, 2006 og 2008. Prosent.

	År				
	2002	2004	2006	2008	Total
Ja	3.6	2.9	1.5	2.8	2.7
Nei	77.3	83.8	87.6	81.2	82.4
Vet ikke	19.1	13.2	11.0	16.0	14.9
Totalt	100	100	100	100	100
	1594	1609	1513	1482	6198

Pearson Chi-Square 63.320, df 6, p. 0.000

Tabell 2 viser at det ved siste måling, i 2008 var en vekst i gruppen hadde planer om å legge om til økologisk landbruk etter fire år med nedgang. Dette kan ha sammenheng med gode markeder for omsetning av økologisk mat i samme periode. Etter kollapsen i mange av verdens finansinstitusjoner i løpet av 2008 og 2009 og forventninger om dårligere husholdningsøkonomi, kan en ut fra samme argumentasjon forvente nedgang i andelen omlegginger til økologisk jordbruk ved neste måling. Statistikk fra 2009 har vist en nedgang i forbruket av økologisk mat (Statens landbrukstilsyn 2009).

Særtrekk ved økobønder

Den følgende analysen baserer seg på datamaterialet som ble samlet inn i 2008. I første del vises ulike kjennetegn ved økobøndene når de blir sammenlignet med bønder som ikke driver økologisk.

Tabell 3. Andel kvinner og menn. Prosent.

	Konvensjonell	Økologisk	Under omlegging
Mann	88	87	79
Kvinne	12	13	21
Totalt	100	100	100
	1440	77	33

Pearson Chi-Square 2.947, df 2, p. 0.229

I materialet fra 2008 er det ikke signifikante forskjeller mellom andelen kvinner som driver økologisk og andelen kvinner som ikke driver økologisk. I tidligere studier fra slutten av 1990-tallet ble det vist at kvinneandelen innenfor det økologiske landbruket var over 20 %, nær det dobbelte av andelen kvinner som ikke driver økologisk (Bjørkhaug og Flø 1999). Analyser av data fra hele tidsrekken av Trenddata viser variasjon i kvinneandelen innenfor økologisk landbruk. Andelen kvinner innenfor gruppen som er under omlegging har imidlertid vært stabilt høy i alle målingene.

Tabell 4. Alder. Gjennomsnitt.

	Konvensjonell	Økologisk	Under omlegging
Alder, år	50.2	48.8	46.1
Totalt	1421	75	33

p > 0.061

Økobøndene er i gjennomsnitt noe yngre enn bøndene som ikke driver økologisk. De som er under omlegging til økologisk er noe yngre enn økologisk-gruppen. Forskjellene er imidlertid ikke signifikante på et 0.005 - nivå, og lik kjønn er forskjeller som tidligere var signifikante, i ferd med å jevnes ut. Mens gjennomsnittet av bønder som tok over gårdsdriften på sitt bruk i 1988, var året 1990 for økobønder og 1992 for bønder som er under omlegging. Denne forskjellen er signifikant. Tabell fem viser utdanningsnivået blant de ulike gruppene av bønder.

Tabell 5. Høyeste fullførte utdanning. Prosent

	Konvensjonell	Økologisk	Under omlegging
Grunnskole eller tilsvarende	17	6	12
Videregående skole (yrkes-/landbruksfag)	50	30	33
Videregående skole (allmennfag/gymnas)	12	13	18
Universitet/høyskole inntil 4 år	14	26	21
Universitet/høyskole over 4 år	8	26	15

Pearson Chi-Square 49.118, df 8, p. 0.000

Det er mer markante skiller mellom de ulike gruppene med hensyn til utdanningsnivå. Blant økobøndene har over halvparten universitets eller høyskoleutdanning. Andelen med høyere utdanning er lavere både blant gruppen som er under omlegging til økologisk (36 %) og halvparten i gruppen av bønder som ikke driver økologisk (22 %). Disse resultatene er i tråd med tidligere års analyser fra det norske landbruket (f. eks. Storstad og Bjørkhaug 2003) og studier i andre land (f. eks Lobley et.al. 2009).

Tabell 6. Oppvekststed. Prosent.

	Konvensjonell	Økologisk	Under omlegging
Jeg har vokst opp på dette gårdsbruket	72	49	67
Jeg har vokst opp på et gårdsbruk	14	21	12
Jeg har vokst opp på bygda, men ikke på gård	10	16	12
Jeg har bodd på bygda bare i mindre deler av min oppvekst	1	4	3
Jeg har ikke vokst opp på bygda	3	11	6
Totalt	100	100	100
	1448	76	33

Pearson Chi-Square 27.263, df 8, p.001

Det er også forskjell mellom gruppene i forhold til oppvekststed. Mens nesten tre av fire bønder som driver konvensjonelt har vokst opp på det bruket de driver, er andelen blant økobønder som har vokst opp på bruket 50 prosent. Andelen som ikke har vokst opp på gård er også høyere blant økobøndene (31 %), mens det er 14 prosent av bøndene som driver konvensjonelt som ikke har gårdsoppvekst. Disse mønstrene stemmer også godt overens med tidligere studier (Bjørkhaug og Flø 1999, Lobley et. al. 2009).

Tabell 7. Odelsrett til bruket. Prosent.

	Konvensjonell	Økologisk	Under omlegging
Nei	18	35	24
Ja, jeg var 1. odelsberettigede	53	33	61
Ja, men jeg var ikke 1. odelsberettigede	21	19	6
Ja min ektefelle var 1. odelsberettigede	5	6	6
Ja min ektefelle var ikke 1. odelsberettigede	2	6	3
Totalt	100	100	100
	1448	78	33

Pearson Chi-Square 26.129, df 8, p. 0.001

Det er flest økobønder som driver et bruk de ikke hadde odelsrett til. Analysene i tabell 7 viser videre at i overkant av halvparten av de som driver konvensjonelt, hadde odelsretten til det bruket de driver, mens i underkant av 20 prosent hadde ingen odelsstilknytning til det bruket de driver. Dette gjentar et mønster av at det er en høy andel bønder som potensielt har en løsere tilknytning til lokalsamfunnet blant de som driver økologisk (Seyfang 2006). Et slikt faktum viser videre at fremskrivninger om utviklingen innenfor økologisk landbruk ikke kun kan baseres på omleggingsviljen i dagens populasjon av bønder.

Særtrekk ved økologisk produksjon

Den neste delen av analysen viser likheter og ulikheter ved økologisk produksjon versus ikke-økologisk produksjon, areal som drives og utbredelsen av tilleggsnæringer. Tabell åtte viser variasjon i hovedproduksjoner på bruk som drives økologisk og som ikke gjør det. Analysen viser at det er en høyere andel planteprodusenter blant de som driver økologisk. Dette kan være både grønnsaks- og gressproduksjon. Tidligere forskning har også vist at økoprodusenter er større på tilbudssiden på grønnsaker på Bondens marked (se f.eks. Flaten et. al. 2007).

Tabell 8. Hovedproduksjon. Prosent.

	Konvensjonell	Økologisk	Under omlegging
Melkeproduksjon	33	23	31
Husdyrhold	36	38	55
Korn	19	13	7
Annen planteproduksjon	7	15	0
Skog	2	6	3
Annet	3	6	3
Totalt	100	100	100
	1336	69	29

Pearson Chi-Square 20.503, df 10, p. 0.025

Andelen melkeprodusenter er høyest blant dem som ikke driver økologisk. I husdyrproduksjon ellers er andelen jevnere. Det er imidlertid interessant å merke seg at blant de som driver begge deler/er under omlegging, så dominerer melke og husdyrproduksjon. Dette kan ha sammenheng med brukbare omsetningskanaler og muligheter for å oppnå høyere pris ved levering/salg av økologisk melk og kjøtt de senere årene. Andelen som driver i samdrift er omtrent lik innenfor ulike produksjonssystemene, med rundt 15 % som er involvert i samdrift.

Tabell 9. Andel dyrka areal, eid og drevet. Gjennomsnitt.

	Konvensjonell	Økologisk	Under omlegging	
Eid jord	4.6 (50-99 dekar)	4.5(50-99 dekar)	5.0 (100 til 249 dekar)	*
Drevet jord	4.9 (50-59 dekar)	4.9 (50-99 dekar)	5.4 (100 til 249 dekar)	*

*p > 0.005

Analysene i tabell ni viser at det er signifikante forskjeller mellom gjennomsnittlige størrelser på bruk som drives økologisk og ikke økologisk sammenlignet med de som er under omlegging til økologisk. Gruppen bruk som er under omlegging til økologisk er i snitt i en størrelseskategori større enn bruk som ikke drives økologisk, både for eid og drevet jord.

Tabell ti under viser utbredelsen andre produksjoner i tilknytning til bruket ut over tradisjonell produksjon av mat og fiber.

Tabell 10. Annen produksjon i tilknytning til bruket. Prosent.

	Konvensjonell	Økologisk	Under omlegging	Totalt
Leiekjøring, slått, brøyting, strøing o.l.	31.8	33.9	32.0	Ikke sig
Vedproduksjon, biobrensel ol	26.2	38.9	29.2	Ikke sig
Gårdssag	4.6	13.7	9.5	***
Utleie av lokaler/ lagerhold	13.9	25.9	9.5	Ikke sig
Bygningsarbeid	6.7	9.8	13.6	Ikke sig
Husdyravløsning	5.9	6.1	10.0	Ikke sig
Fiskeri	1.8	4.1	4.8	***
Havbruk/og eller oppdrett	0.7	0	0	Ikke sig
Gårdsmat (foredlning og/eller salg)	3.8	20.8	14.3	***
Utleie av jakt og fiskeretter	22.4	34.6	37.5	*
Overnatting på eller ved gården	6.1	15.7	9.5	Ikke sig
Servering på eller ved gården	1.8	4.0	5.0	Ikke sig
Opplevelsestilbud, guiding ol (reiseliv)	2.7	13.7	19.0	***
Organisert bygdeservice	2.8	4.1	0	Ikke sig
Helse, omsorg og avlastning	3.6	15.1	15.8	*
Kurs, barnehage, skolerelaterte tjenester	3.0	14.0	5.0	**
Rådgivning, regnskap,	4.5	10.2	27.3	***

konsulentvirksomhet				
---------------------	--	--	--	--

*p > 0.005 , ** p > 0.001, *** p > 0.000

Tidligere forskning på tilleggsnæringer har identifisert at hele 80 prosent av norske gårdsbruk driver med en eller annen form for tilleggsaktivitet (Knutsen et. al. 2008). Lik Knutsen et. al. (op.cit.) finner vi i analysen over at de vanligste aktivitetene er maskinkjøring og utleievirksomhet. Andelen som driver med anna næring er lavere enn i Knutsen et. al. sitt materiale. Knutsen et. al. presiserer imidlertid at responsen på å drive med tilleggsnæring er høyere enn om man spør etter annen næringsaktivitet, da *annen* næringsaktivitet har et større omfang for dem som driver det enn tilleggsnæringer (op.cit.). I Trendundersøkelsen spørres det om *annen* næringsaktivitet med utgangspunkt i brukets ressurser.

De som driver med økologisk produksjon har høyere andeler aktive brukere med annen produksjon enn konvensjonelle produksjonsformer. Dette gjelder innen gårdsturisme og lokalproduksjonssegmentet. Dette harmonerer godt med funn fra studier av småskala lokalproduksjon av mat, der omlag halvparten av produsentene drev økologisk (Magnus og Kvam 2008). Også innenfor ”Inn på tunet” aktiviteter som helse/omsorg/avlastning, kurs/barnehage/skolerelaterte tjenester og innen rådgivnings og konsulentvirksomhet er det høyere frekvenser innenfor det økologiske segmentet.

Tabell 11. Betydning av inntekt fra annen næringsvirksomhet med utgangspunkt i brukets ressurser. Prosent.

	Konvensjonell	Økologisk	Begge deler
Driver ikke med annen næringsvirksomhet	42	22	38
Liten/ingen økonomisk betydning	16	18	3
Noe økonomisk betydning	25	28	31
Stor økonomisk betydning	11	18	21
Meget stor økonomisk betydning	6	14	7
Totalt	100 1295	100 72	100 29

Pearson Chi-Square 21.479, df 8, p. 0.006

Inntekt fra annen næringsaktivitet oppgis å ha større betydning for flere av økoprodusentene enn de andre. Når 32 % av disse sier at annen næringsvirksomhet har stor eller meget stor betydning, sier 17 % av de som ikke driver økologisk og 28 % de som er under omlegging det samme.

Tabell 12 viser noen av de vurderingene som ligger bak etablering av ny virksomhet med utgangspunkt i brukets ressurser. Å utnytte tilgjengelige ressurser oppgis for å være den viktigste grunnen både for de som driver økologisk og for de som ikke gjør det, men økobøndene vurderer dette for å være en begrunnelse av enda større betydning enn de andre.

Tabell 12. Ulike forhold av betydning for å starte med ny næringsvirksomhet (Svært stor betydning 1, til 5 ingen betydning). Gjennomsnitt.

	Konvensjonell	Økologisk	Under omlegging	Totalt
Lokal kultur/lokale nettverk	3.91	3.41	3.62	**
Ønske om å skape/få til noe	3.14	2.38	2.86	***
Hadde tilgjengelige ressurser på bruket	2.72	2.29	3.00	*
Lå spesielt til rette i distriktet her	3.26	2.89	3.20	Ikke sig
Ønske om å møte nye folk/jobbe med mennesker	3.81	3.26	3.45	**
Hadde behov for ekstra inntekter	2.79	2.63	2.82	Ikke sig
Å skape en mulighet for å bli boende på bruket	3.27	2.83	3.00	Ikke sig
Ønske om å skape en arbeidsplass for ektefelle/samboer	4.01	3.75	3.62	Ikke sig

*p > 0.005, ** p > 0.001, *** p > 0.000

Behov for ekstra inntekter er også en viktig grunn for å starte opp ny virksomhet for alle grupper av produsenter, men her er det ikke forskjeller mellom gruppene. Lokal kultur/nettverk vurderes å være av større betydning for økoprodusentene enn de andre, og dette harmonerer med at disse også har et høyere aktivitetsnivå i gårdsmat og

reiselivsprosjekter. Økoprodusentene vurderer også det å møte/jobbe med nye mennesker for være av stor betydning, noe som også passer bra med funn over, hvor økoprodusentene er overrepresentert i omsorgs, utdannings og rådgivingstjenestene.

Oppfatninger om økonomien i landbruket

Den neste seksjonen går gjennom analyser av bøndenes oppfatninger om inntekt, økonomisk utvikling og planer for utvikling av bruket fremover. Rundt 60 prosent av norske gårdbrukere har jobb utenfor bruket sitt. Tabell 13 under viser det er svært få (6 % på det meste) som baserer seg kun på inntekt fra gården. Det er omlag like mange som ikke har inntekt fra bruket i det hele tatt. For økoprodusentene i materialet henter 90 % av brukerne halvparten eller mindre av husholdningsinntekten fra bruket.

Tabell 13. Andel husholdningsinntekt som kommer fra gården.

	Konvensjonell	Økologisk	Under omlegging
0 prosent	8	7	9
1 til 25 prosent	40	56	50
25 til 50 prosent	22	27	19
50-75 prosent	14	5	9
75-99 prosent	11	4	6
100 prosent	6	1	6
Totalt	100	100	100
	1390	75	32

Pearson Chi-Square 16.429 df. 10 , p. 0.088

Rundt 60 % av brukene har andre ansatt i større og mindre grad. Opp til 3 % jobber ikke selv på gården. Mellom 70 og 80 % har hjelp av ektefelle/samboer i driften. Samme andeler gjelder for hjelp fra andre i familien. Rundt 20 % har ikke avløser. Det er ingen forskjeller mellom gruppene på dette spørsmålet.

Tabell 14. Hvordan endret den økonomiske utviklingen seg på gårdsbruket de siste fem årene? Etter driftsform. Prosent.

	Konvensjonell	Økologisk	Under omlegging
Endret seg i positiv retning	18	37	18

Ingen endring	27	29	27
Endret seg i negativ retning	48	28	39
Vet ikke	5	5	9
Bruket har vært i drift mindre enn fem år	2	1	6
Totalt	100	100	100
	1442	75	33

Pearson Chi-Square 26.147, df 8, p. 0.001

Tabell 14 over viser at nær 40 prosent av økobrukene hadde en positiv økonomisk utvikling siste femårsperiode. Andelen konvensjonelle bruk som hadde en negativ økonomisk utvikling var nær 50 %.

Halvparten av økoprodusentene forventer en videre positiv utvikling i neste femårsperiode (Tabell 15 under). Andelen er lavere blant de konvensjonelle produsentene og de som er under omlegging til økologisk, men disse forskjellen er ikke statistisk signifikante.

Tabell 15. Hvordan tror du den økonomiske utviklingen vil endre seg de neste fem årene? Prosent.

	Konvensjonell	Økologisk	Under omlegging
Endre seg i positiv retning	36	50	24
Ingen endring	23	15	23
Endre seg i negativ retning	23	21	27
Vet ikke	18	15	27
Totalt	100	100	100
	1445	76	33

Pearson Chi-Square 9.9993 df 6, p. 0.125

Tabell 16 vise hvilke planer de ulike gårdbrukerne har for nær fremtid. Analysene gir en indikasjon på stemningen i det norske landbruket i 2008. Å øke produksjonen er det utviklingstrekket som flest vurderer som sannsynlig. Her er det ikke målt statistisk signifikante forskjeller mellom gruppene av bønder. Det er videre nær 20 prosent av de som ikke driver økologisk som ser for seg å kutte kostnader i neste femårsperiode. Dette er flere enn i de andre gruppene.

Tabell 16. Sannsynlige utviklingstrekk på bruket neste fem år. Prosent.

	Konvensjonell	Økologisk	Under omlegging	Totalt
Produksjonsøkning	38	47	49	Ikke sig
Produksjonsnedgang	14	13	9	Ikke sig
Kostnadsreduksjoner	18	5	15	*
Økt arbeidsinnsats på bruket	13	17	15	Ikke sig
Kulturlandskapstiltak	16	36	36	***
(Videre)-utvikling av gårdens ressurser	16	32	39	***
Videreforedling og/eller salg av gårdens produkter	5	22	12	***

*p > 0.005, ** p > 0.001, *** p > 0.000

I tabell 16 viser analysene at det er langt flere økoprodusenter og produsenter som er under omlegging til økologisk som ser kulturlandskapstiltak, utvikling av gårdens ressurser samt videreforedling og salg som sannsynlig i neste femårsperiode. Mønstrer fra analyser av andre produksjoner på brukene ut over tradisjonell jordbruksproduksjon forsterker seg dermed gjennom denne analysen.

Sosiale aspekter: motivasjon, holdninger og trivsel

For å forstå bakgrunnen for de vurderingene som bønder gjør innenfor sine produksjonssystemer er det også nyttig å se på sosiologiske dimensjoner som bøndernes motivasjon, holdninger, identitet og levekår.

Tabell 17 under viser hvilke vurderinger som lå bak det å starte opp som gårdbruker. Landbruksinteresse er det som oppgis som viktigst for bønder i alle de tre gruppene i denne analysen. Analysene viser videre at det er få variabler som gir statistisk signifikante forskjeller mellom gruppene av bønder. En variabel skiller seg imidlertid ut. Det er i snitt svakere tilslutning til å drive gården av plikt blant økobønder og de som er under omlegging til økologisk landbruk. Dette samsvarer med tidligere studier (f.eks. Bjørkhaug og Flø 1999) og må ses i sammenheng med at det er færre som har tatt over på odel i denne gruppen, og at det er flere som ikke har gårdsbakgrunn.

Interesse for et liv på bygda og for å kunne tilby barna et godt oppvekstmiljø blir gitt til dels høy vektlegging av bøndene. Tabell 17 viser også at et dårlig arbeidsmarked ellers i samfunnet ikke er begrunnelsen for at bøndene er i landbruket i dag eller da de startet.

Tabell 17. Motivasjon for å drive med landbruk (1 stor betydning, til 4 ingen betydning). Gjennomsnitt.

	Konvensjonell	Økologisk	Under omlegging	
Landbruksinteresse	1.48	1.44	1.53	Ikke sig
Ønske om å være selvstendig	1.80	1.85	1.94	Ikke sig
Interesser for et liv på bygda	1.63	1.74	1.71	Ikke sig
Føler det som en plikt å drive gården videre	2.17	2.46	2.45	*
Gårdsdriften gir gode inntektsmuligheter	2.65	2.84	2.61	Ikke sig
Hadde ikke andre jobbmuligheter da jeg tok over gården	3.54	3.68	3.64	Ikke sig
Har ikke andre jobbmuligheter i dag	3.48	3.67	3.58	Ikke sig
Ektefelle/samboers ønske om å drive gård	3.06	2.99	3.24	Ikke sig
Bidra med noe positivt til samfunnet	2.19	2.09	2.36	Ikke sig
God ramme for barns oppvekstmiljø	1.71	1.75	1.69	Ikke sig

*p > 0.005 , ** p > 0.001, *** p > 0.000

En interessant forskjell mellom bøndene gis gjennom spørsmål om yrkesidentitet. Tabell 18 under viser sammenhengene mellom dette spørsmålet og hvilken produksjonsmåte man driver etter.

Tabell 18. Yrkesidentitet. Prosent.

	Konvensjonell	Økologisk	Under omlegging
Gårdbruker	58	41	58
Annet yrke	36	41	42
Vet ikke	7	18	0
	100	100	100
	1432	76	33

Pearson Chi-Square 21.799 df. 4 , p. 0.000

Tabell 18 viser at 6 av 10 konvensjonelle bønder har yrkesidentitet som gårdbruker, blant økobøndene er det under halvparten som har det samme. Dette er en sterk indikasjon på at nykommerne innenfor økolandbruket har tatt med seg en annen yrkeskarriere/identitet inn i sitt landbruksvirke. Likevel viser videre analyser av materialet at over tre av fire bønder er stolt av å være bonde. På dette spørsmålet er det ikke statistisk signifikante forskjeller mellom de tre gruppene.

Trivsel og levekår

I Trendundersøkelsen blir bøndene bedt om å vurdere ett sett påstander om sosiale sider ved stedet de bor. Det at "alle kjenner alle" er det kjennetegnet flest er enig i. At det er for mye sladder får minst oppslutning av de påstandene som bøndene blir presentert for.

Tabell 19. Oppfatninger om lokalsamfunnet der man bor. Fra 1 helt uenig til 5 helt enig. Gjennomsnitt.

	Konvensjonell	Økologisk	Begge	
Stort sett er det slik at ”alle kjenner alle”	3.99	3.86	3.91	Ikke sig
Det er for mye sladder	2.90	3.03	3.12	Ikke sig
Det er en god dugnadsånd	3.37	3.21	2.97	Ikke sig
Andre reagerer negativt hvis man skiller seg ut	3.21	3.27	3.48	Ikke sig
Folk bryr seg på en positiv måte	3.51	3.34	3.19	*
Nye ideer og forslag blir tatt i mot med åpenhet	3.20	3.00	2.75	**
Innflyttere har vanskelig for å bli inkludert	2.80	3.07	3.28	**

* $p > 0.005$, ** $p > 0.001$, *** $p > 0.000$

Noen av variablene skiller seg ut ved at det er forskjeller i responsen fra de ulike gruppene av bønder. Økobøndene er mindre enig i at folk bryr seg på en positiv måte enn de som driver konvensjonelt, samme mønster er det for påstanden om at nye ideer og forslag blir tatt i mot med åpenhet. At folk bryr seg på en positiv måte er samtidig noe av det bøndene er mest enig i at kjennetegner lokalsamfunnet. Det er videre slik at det er konvensjonelle bønder som sterkest uttrykker at innflyttere har vanskelig for å bli inkludert.

I forhold til analyser av bønders levekår viser det seg at bøndene stort sett er fornøyd med boforhold, helse, arbeidsforhold og arbeidsmiljø. Bøndene er ikke like fornøyd med inntekt fra gårdsdriften, husholdningsinntekt eller forhold rundt ferie og fritid. Det er ikke forskjeller mellom de tre gruppene på disse spørsmålene. Studier har vist at sammenhengen mellom materielle kår og subjektiv livskvalitet er svak, men at synet på slike kår har en del å si (Rye 1999). Dette har sammenheng med at tilfredshet vel så mye er bestemt av hvilke *krav og forventninger* man har som av de kår man objektivt sett lever under. Hvordan andre har det, og hvem man sammenligner seg med, kan være avgjørende. I følge Løwe (2004a og b) og Barstad og Løwe (2009) har oppfatning av inntekten fra bruket påvirkning på syn på livet og videre har vurdering av husholdningens økonomi påvirkning på den generelle tilfredsheten med livet. Bønder med arbeid utenfor bruket har høyere livskvalitet enn andre og kan slå negativt ut hvis den står i et misforhold til samlet arbeidsinnsats i og utenfor bruket (Knudsen

og Melberg 1999, Knudsen 2001). Lav inntekt blir sett på som et symbol på manglende anerkjennelse fra storsamfunnets side (Barstad og Løwe 2009) og den symbolske effekten av dette ("ingen setter pris på oss lenger") reduserer livskvaliteten (Rye 2000, 2002). Opplevelsen av å ha lav timelønn bidrar videre til at gårdbrukerne må arbeide mer enn andre for å opprettholde samme levestandard (Barstad og Løwe op.cit.), og mangelen på fritid kan oppleves som problematisk, ikke minst fordi den gjør barna skeptiske til å overta gårdsdriften (Rye 2002). Sikkerhet for at noen vil ta over bruket øker også tilfredsheten med livet som bonde (Bjørnsen 2006 i Barstad og Løwe 2009). Bønder er for øvrig like tilfreds med tilværelsen som befolkningen for øvrig (Barstad og Løwe op.cit.).

Oppfatninger om landbruk, miljø og dyrehold

Den siste analysen går gjennom holdninger til landbruksproduksjon, miljø og dyrehold. Respondentene ble bedt om å bedømme flere ulike påstander om statusen i det norske landbruket og om forskjeller mellom økologiske og konvensjonelle systemer. Alle påstandene målte statistisk signifikante forskjeller mellom gruppene bønder som driver økologisk, er under omlegging og som ikke driver økologisk.

Tabell 20. Oppfatninger om økologisk landbruk, miljø og dyrehold (1 helt uenig til 5 helt enig). Gjennomsnitt.

	Konvensjonell	Økologisk	Under omlegging	
Dyrene på økologiske gårder har det bedre enn dyr på konvensjonelle gårder	2.05	4.00	2.71	***
Mat som er produsert økologisk, er ikke i vesentlig grad bedre for helsa enn konvensjonelt produsert norsk mat	3.89	2.10	3.00	***
Å produsere maten økologisk er bedre for miljøet enn konvensjonelle produksjonsmetoder	3.13	4.63	3.71	***
Det konvensjonelle landbruket i Norge er økologisk nok	3.88	1.83	2.97	***
Det norske landbruket er i det store og hele miljøvennlig	4.10	3.19	3.81	***
Det nåværende husdyrholdet foregår på en tilfredsstillende måte for dyrs velferd	4.12	3.48	3.87	*
Transportavstandene fra gården til slakterier er for lang med tanke på dyrenes velferd	3.54	4.01	3.74	***
Det er liten grunn til å bekymre seg over om mat produsert i Norge er farlig å spise	4.47	4.00	4.23	***

*p > 0.005 , ** p > 0.001, *** p > 0.000

De tre første påstandene i tabell 20 handler om potensielle ekstra kvaliteter ved det økologiske landbruket. Økobøndene er enig i at dyrene har det bedre på økologiske gårder, at økologisk landbruk er bedre for miljøet samt at de er uenig i påstanden om at økologisk produsert mat ikke er vesentlig bedre for helsa enn mat som ikke er produsert økologisk. Gruppen av bønder som er under omlegging til økologisk legger seg mellom de to andre gruppene. Det er relativt stor avstand mellom de som driver økologisk og de som ikke driver økologisk i synet på disse påstandene. Det er det også på påstanden om at det konvensjonelle landbruket i Norge er økologisk nok. Neste påstand handler om det Norske landbruket i det store og hele er miljøvennlig. Her er bøndene nærmere hverandre og i snitt er de fleste mer enig enn uenig i dette, konvensjonelle bønder er mest enig. Det samme gjelder påstand om at dagens dyrehold

er tilfredsstillende for dyrs velferd. Det er også enighet om at transportavstanden fra gård til slakteri er for lang, økobønder uttrykker dette sterkest, og sist, at man ikke trenger å bekymre seg over å spise norsk mat.

Diskusjon

Analysene i dette notatet har vist trender i økologisk landbruk, sammenlignet med landbruket som ikke drives økologisk, sett fra brukernes ståsted. Det har blitt fokusert på ulike sider ved gårdsdriften gjennom analyser av jordbruksproduksjon og andre produksjoner med tilknytning til gårdsdriften, økonomi, bøndene som driver gårdene, og på sosiale aspekter som bøndenes bakgrunn, motivasjon, holdninger og trivsel.

Gjennom perioden som dette notatet dekker, har andelen bruk med økologisk drift nesten doblet seg, fra 2.7 prosent i 2002 til 5 prosent i 2008. I overkant av 2 prosent driver noe økologisk eller er under omlegging til økologisk. Rundt fire prosent av det totale arealet som dyrkes er sertifisert økologisk (Statens landbruksforvaltning 2009). Ut fra analysene i dette notatet er det potensial for økning i det økologiske arealet da de analyserte brukene som er under omlegging har større areal enn gjennomsnittsareal er i de andre gruppene.

Når det gjelder demografiske kjennetegn på bøndene så har det skjedd en endring i sammensetningen ut fra kjennetegn som kjønn og alder. Mens økobønder tidligere i snitt var en del yngre enn andre bønder, og hadde en høyere kvinneandel, er det ikke lenger signifikante forskjeller her. At aldersforskjellen jevnes ut, er en naturlig følge av at det å drive sertifisert økologisk ikke lenger er en nyhet. At kvinneandelen innenfor økologisk også går ned, tyder på at siste års omlegginger til økologisk drift er gjort av menn. Det er fremdeles forskjeller i utdanningsbakgrunn blant de som driver økologisk og de som ikke gjør det. Økobønder har generelt høyere utdanning. Det er også flere innflyttere og bønder som ikke har hatt odelsrett til det bruket de driver.

Den største produksjonsmessige forskjellen mellom økoprodusenter og de som ikke driver økologisk er forholdet mellom andelen melkeprodusenter og grønnsaksprodusenter. Blant økobrukene er det færre som driver med melk, og flere som driver med grønnsaksproduksjon som hovednæring. Det er videre vanligere å drive med annen næring på bruk som drives

økologisk. Økobrukene skiller seg ut ved å ha flere som er involvert i gårds matsprosjekter og opplevels- og reiselivstilbud. Økoprodusenter er også oftere involvert i prosjekt som involverer helse og omsorg, barnehage og skolerelatert virksomhet og rådgivning/regnskap eller konsulentvirksomhet. Dette kan ha sammenheng med at økobønder annen kompetanse/utdanning med seg inn i sitt virke som bonde. Det er også høyere andeler som planlegger videreutvikling av gårdens ressurser, foredling og salg av gårdens produkter og utvikling av kulturlandskapstiltak. Det er færre økobønder som identifiserer seg som gårdbrukere, samtidig er det flere av dem som er stolt av å være bonde. Dette kan også ha sammenheng med at det er mange som har hatt en etablert yrkeskarriere og identitet før de startet opp virket (også) som bonde.

At økobøndene også rapporterer at en svært lav andel av husholdningsbudsjettet kommer fra gårdsdriften kan bety minst to ting. Det ene er at inntektene fra økologisk landbruk er lav. Det andre er at økobrukene henter en betydelig inntekt fra jobber utenom bruket. Økobøndene rapporterer samtidig om en positiv økonomisk utvikling, og ser lyst på den umiddelbare fremtiden med hensyn til økonomien. Det er færre økobønder enn bønder som ikke driver økologisk, som planlegger kostnadsreduksjoner i gårdsdriften neste femårsperiode.

Bidrar økologisk landbruk med noe annet enn landbruk som ikke drives økologisk?

Det er flere dimensjoner som fremstår som interessante med hensyn til en diskusjon om hvorvidt økologisk landbruk bidrar med noe annet enn konvensjonelt landbruk. En dimensjon knytter seg til den høye andelen økobruk som driver flere aktiviteter på bruket og potensiell verdiskaping fra disse aktivitetene. Forholdsmessig dominerer likevel ikke økologiske prosjekter siden den totale andelen økobruk fremdeles er lav. Hvis det er en trend at økobruk diversifiserer produksjonen mer enn andre, er dette et interessant moment for diskusjonen av samfunnseffekter av økologisk landbruk. Studier av småskala matproduksjon styrker denne antagelsen gjennom sine funn hvor halvparten av produsentene i materialet driver økologisk (Magnus og Kvam 2008). Studier i England har også identifisert slike mønstre (Lobley et. al. 2009).

En annen viktig dimensjon berører et potensielt sosialt bidrag fra økoprodusentene. Økoprodusentene representerer oftere en annen bakgrunn enn de som ikke driver økologisk. De er oftere tilflyttere til lokalsamfunnet, de har sjeldnere gårdsbakgrunn eller har hatt odelsrett til bruket. Det er derfor svært få av økobøndene som driver gården ut fra noen forpliktelse eller forventning fra familie eller lokalsamfunn. Det er derfor mulig å se for seg en svært motivert gruppe av bønder som driver økologisk og som har tatt med seg ideer og kunnskap som ikke kommer fra tradisjonell landbruksbakgrunn. Dette kan vike stimulerende og motiverende på lokale fagfeller og andre som er interessert i å gå inn i næringen (Lobley et. al. op.cit.). Frykt for eventuelle byggedyr som virker i motsatt retning er ikke funnet i analysene. Selv om analysene viste at økobøndene er mindre enig i at folk bryr seg på en positiv måte enn de som driver konvensjonelt, er det at folk er positive en av de viktigste kjennetegnene ved lokalsamfunnet for alle. Det var konvensjonelle bønder som uttrykte sterkest en bekymring for manglende integrasjon av tilflyttere.

De største forskjellene mellom økobønder og andre bønder ligger i holdninger til økologisk landbruk, miljø og dyrehold. Når bønder som driver økologisk mener at dyrene har det bedre på økologiske gårder, at økologisk landbruk er bedre for miljøet samt at økologisk produsert mat er bedre for helsa enn mat som ikke er produsert økologisk er bønder som ikke driver økologisk uenig. De som ikke driver økologisk synes det norske landbruket er økologisk nok. Dette har blitt sett på som en av de viktige årsakene til at omleggingstakten til økologisk landbruk går sakte, samt at forbruket til økologisk landbruk er lavt i Norge (Storstad og Bjørkhaug 2003, Storstad 2007). Bønder som driver økologisk er ikke enig i at det norske landbruket er økologisk nok. De aller fleste bøndene er imidlertid enig i at det norske landbruket er miljøvennlig, at dyreholdet er bra, økobøndene litt mer kritiske, men likevel enig.

Hva ligger da i de store forskjellene i synspunkt om hvorvidt det norske landbruket er økologisk nok? Det blir tydelig at det å drive økologisk handler om mer enn miljø og god dyrevelferd. Selv om det norske landbruket generelt ikke blir vurdert som skadelig for miljøet eller utilfredsstillende med hensyn til dyrevelferd, kan det ikke assosieres med økologisk landbruk, i følge økobøndene. Konvensjonelle bønder kan tolkes dit hen at de gjør denne koblingen. Det er grunn til å anta at økologisk landbruk fremdeles hviler på en økologisk ideologi og prinsipper som ikke kan oppnås uten tilslutning til en økologisk dyrkningsmetode. Økologisk fremstår dermed også sterke som en egen merkevare med helt spesifikke kvaliteter.

Referanser

- Barstad og Løwe (2009). Livskvalitet og sosial integrasjon i Landbruket i *Barstad, A. og K. Skrede. Levekår i landbruket 1995-2004. Livsformer og rammebetingelser i endring. Statistiske Analyser. Oslo: Statistisk sentralbyrå.*
- Bjørkhaug, Hilde. (2006). Is there a Female Principle in Organic Farming? An Interpretation of Data for Norway. S. 195-209 i Holt, G. C. og M. Reed (red.), *Sociological Perspectives of Organic Agriculture: from Pioneer to Policy*. Wallingford: CABI.
- Bjørkhaug, H. (2001): "Konvensjonell" eller "økologisk"? Bønders motivasjon for valg av driftsform. I Forbord, Magnar (red) , *Produksjon, distribusjon og forbruk av økologisk mat*. Rapport 7/01. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning
- Bjørkhaug, H. og B. E. Flø (1999). *Production and distribution of organic food in Norway- from the farmers point of view*. Paper no. 5/99. Trondheim: Senter for bygdeforskning.
- Brendehaug, E. og K. Groven (2000). *Økologi og marknad. Ein studie av rasjonalitet i produksjon og marknadsføring av økologisk mjølk og kjøt*. Vestlandsforskning rapport 2/00. Sogndal: Vestlandsforskning
- Debio (2009). *Høststatistikk fra Debio*. <http://debio.no/text.cfm?path=1&id=737>
- Flaten, O., A. Veidal og M. Svennerud (2007). *Bøndens marked - en attraktiv markedskanal for nyskapende nisjeprodusenter? Resultater fra en spørreundersøkelse*. NILF-rapport 2007-4. Oslo: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning.
- Knutsen, H., A. Olsen, S. K. P. Rye, O. Skjelmo, A. Spissøy, K. Stokke (2008) *Næringsaktivitet på ulike typer næringseiendommer*. Notat 2008-25. Oslo: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning.
- Knudsen, K. og K. Melberg (1999): Livet i par: Subjektiv livskvalitet for henne og han på gården, *Sosiologisk Tidsskrift* 7, 91-111.
- Knudsen, K. (2001): Samspill i paret: tilfredshet med livet for ektefeller på norske gårdsbruk, *Sociologisk forskning* 38, 67-90.
- Landbruks- og matdepartementet (2009a). *Klimameldingen – landbruket en del av løsningen* Stortingsmelding nr. 39 2008-2009.
- Landbruks- og Matdepartementet (2009b) *Økologisk, agronomisk – økologisk! Handlingsplan for å nå målet om 15 pst. Økologisk produksjon og forbruk i 2015*.
- Lobley, M, A. Butler og M Reed (2009). The contribution of organic farming to rural development: An exploration of the socio-economic linkages of organic and non-organic farms in England. *Land use policy* 26:723-735.

- Lobley, M., M. Reed og A. Butler (2005). *The impact of organic farming on the rural economy in England*. CRR Research report no 11. Exeter: Centre for rural research.
- Løes, A-K., M. Koesling, O. Flaten og G. Lien (2008). Framtid for økobruket? Kronikk. *Nationen* 07.05.2008.
- Løwe, T. (2004a). Bonden arbeider hardt for føden, *Samfunnsspeilet* 2004, 5, Statistisk sentralbyrå.
- Løwe T. (2004b). Gårdbrukere flest fornøyd med livet, *Samfunnsspeilet* 2004, 5, Statistisk sentralbyrå.
- Magnus, T and G. T. Kvam (2008): *Vekststrategier for lokal mat*. Frekvensrapport. R 8/08. Trondheim: Centre for Rural Research.
- Rigby, D., T. Young, M. Burton (2001). The development of and prospects of organic farming in the UK. *Food policy* 26:599-613.
- Rye, J.F. (2002). Hvorfor bråker bøndene når de har det så bra?, s. 129-139 i Almås, R., M.S. Haugen og J.P. Johnsen (red.): *Bygdeforskning gjennom 20 år*, Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 129-139.
- Rye, J. F. (2000): *Hvorfor bråker bøndene når de har det så bra? En studie av sammenhengene mellom levekår og livskvalitet i landbruket*, Rapport 3/2000. Trondheim: Senter for bygdeforskning.
- Seyfang, G. (2006). Ecological citizenship and sustainable consumption: examining local organic food networks. *Journal of rural studies* 22/4: 383-395.
- Rye, J. F. (1999). *Økonomi og livskvalitet blant landbruksbefolkningen. En kausalanalyse*, Rapport 2/1999. Trondheim: Senter for bygdeforskning.
- Statens landbruksforvaltning 2009 *Produksjon og omsetning av økologiske landbruksvarer* Rapport for 1. halvår 2009.
- Storstad, O. (2007). Naturlig nært og trygt. En studie av hvordan forbrukertillit til mat påvirkes av produksjonsmåte og matskandaler. Dr.polit avhandling. NTNU.
- Storstad, O. (2006). *Mens de venter på Godot. Norske bønders interesse for omlegging til økologisk drift 2002-2006*. N-8/06. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Storstad, O. og H. Bjørkhaug (2003): Foundations of production and consumption of organic food in Norway: Common attitudes among farmers and consumers? *Agriculture and Human Values*. No 20, 2003:151-163.
- Vik, J (2008). *Trender i norsk landbruk 2008*. Frekvensrapport. R 13/08. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.